UOT101.1::316

Faruk Kurt
Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı
AZ 1148, Bakı, Akademik Zahid Xəlilov küç. 48
E-mail: **humanist30@bk.ru**

SOSİAL EKOLOGİYA PROBLEMİNİN FƏLSƏFİ MƏZMUNU VƏ MAHİYYƏTİ

Xülasə: Sosial-ekoloji problemler Yer üzündəki həyatı təhdid edən ən böyük təhlükələrdəndir. Bu yazıda da sosial ekologiya probleminin fəlsəfi məzmunu və mahiyyəti mövzusundakə fərqli düşüncə və fikirləri araşdırdıq. Bu səbəblə dünyadakı böhranı, bir təbiət böhranı deyil, bir cəmiyyət böhranı kimi görmək lazımdır. Bu səbəbdən də, günümüzün ekoloji, iqtisadi və ya siyasi problemlərini başa düşmək üçün buproblemlərin ictimai səbəbləri araşdırmalı və mövcud problemlərin ictimai üsullarla həllinə çalışmalıyıq.

Açar sözlər: Ekologiya, ətraf mühit, insan, təbiət, böhran.

Elm kimi ekologiyanın, baş verən ətraf mühit fəlakətlərinə qarşı reaksiyaların də təsiri iləöz varlığını qəbul etdirmiş olması, bu istiqamətdəki hisslərin və hərəkətlərin tarixdə əhəmiyyətli bir yer işğal etdiyinin göstəricisidir.

Ekologiya anlayışı təbiətdəki tarazlığı simvollaşdıran bir məzmunla yüklü olduğundan bu tarazlıq pozulmağa başlaması ilə birlikdə populyar bir xarakter almışdır, "dairə hərəkəti" və ya "ekologiya hərəkatı" dedikdə bu baxımdan bir fərq yoxdur. İki söz arasındakı əsas fərq, "ekologiya hərəkatı" nə "dairə hareketi" nə görə bir az daha geniş məna yüklənməsində yatır[5, s.28]. 1970lerin əvvəlindən etibarən yaranan yeni qruplar, "ənənəvi ətraf mühiti qoruma hərəkatından fərqlərini vurğulamaq məqsədilə yaşıllarla birlikdə bu anlayışdan istifadə üstünlük vermişlər. Ekologiya hərəkatı dedikdə hərəkatın həm siyasi istiqaməti, həm də "klassik ətraf mühitə" görə daha radikal, bütöv bir hərəkət olduğu vurgulanmaktadır [1, s.9].

Bu nöqtədə, ilk əldə, geniş olaraq istifadə edilən ətraf mühit ilə ekologiya arasında fərq qoymaq lazımdır. Ətraf mühit insan həyatını birbaşa maraqlandıran problemlərin həllini qısa müddətdə yaratdığı problemlərlə məşğul olan, problemlərin mənbəyinə dair

mülahizə yürütməyən hərəkətləri xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. Ekologiya anlayışı isə, ən əsasda insanın təbiət ilə qurduğu münasibəti sorunsallaştıran, ətraf mühit problemlərinin yalnız insanlar üzərindəki təsiri ilə deyil, eyni zamanda digər varlıqlar üzərindəki təsirini də qiymətləndirməyə iştirak edən, başqa sözlə, anlayışın uydurduğu ekologiya sözünün işarə etdiyi bütöv dünyagörüşünə malik münasibətləri xarakterizə etmək üçün istifadə edilir[2, s.87].

Ekoloqlar, hər şeydən əvvəl, insan-təbiət əlaqəsinə dair yeni adlandırma ilə ekoloji böhranın aradan qaldırılabileceğini söyləyirlər. Ekoloqlar isə, insan təbiət münasibətində radikal bir dəyişiklik əvəzinə, mövcud olan sistemin imkanları içərisindən aparılacaq reformist bir davranışa malikdir. Bu çərçivədə, ekoloq hərəkət dedikdə, "hərəkatın həm siyasi cəhətinə diqqət çəkilir, həm də klassik ətraf mühitə görə bütüncü və radikal bir hərəkət olmasına vurğu edilir".

Ətraf mühit anlayışı ekoloji problemləri həll etmək üçün təklif etdiyi reseptlər çox yetərsiz qalır. Çünki bu reseptlər, yeni beynəlxalq müqavilələr etməyə, insanları əhali və istehlak artımını azaltmağa, ətraf dostu bir ovuc texnologiyanı mənimsəməyə dəvət etməkdən uzağa gidər. Bu səbəblə dünyadakı böhranı, bir təbiət böhranı deyil, bir cəmiyyət böhranı kimi görmək lazımdır. Bunun səbəbi də tarixi və ictimaidir. Problemin kökləri istehsal münasibətlərində, texnoloji vəzifələrdə və suveren ictimai sistemin fərqləndirici xüsusiyyəti olan və tarixən şərt qoymuş demoqrafik eğilimlerdedir.Bu mənada Norveçli professor Arne Naes, müasir ətraf mühiti, çirkinliyə və resursların tükənməsinə qarşı döyüşən, daha çox inkişaf etmiş ölkələrdəki insanların sağlamlıq və rifah halını hədəfləyən proteksionist ekoloq bir hərəkət kimi dəyərləndirir [2, s.87].

Buna görə də Naes, müasir ətraf mühitin insan mərkəzli bir təbiət görüşünə malik olduğunu bildirir. Bu görüş təbiət və insan ayrı-ayrı dəyərləndirdikdə insana təbiətə hökmetmə hüququnu verir.

Ekologiya hərəkatı, Volfqanq Saksa görə, elmdən və texniki məntiqdən şübhə etməsinə baxmayaraq, ayrılmasını və tarixi bir güc kimi tanınmasını ekologiya elminə borcludur. Ancaq, bu ümumi fona baxmayaraq, bu hərəkətlərin kəsb etdikləri müxtəliflik və baş verən ətraf mühit problemlərinin ardında yatan səbəbləri formula edilişləri və təsəvvürləri arasındakı fərqlər bu hərəkətlərin tək bir anlayış altında qiymətləndirilməsinin qarşısında maneə təşkil edir. Bu nöqtədə, ilk əldə, geniş olaraq istifadə edilən ətraf mühit ilə ekologiya arasında fərq qoymaq lazımdır [5,s.24].

XIX əsrdən sonra canlılıq qazanan ətraf mühafizə ilə 1970-ci illərdə yüksələn ekoloji hərəkatının əlaqəsi mövzusunda fərqli yanaşmalar var. Yeni ictimai hərəkətlər nəzəriyyəsi çərçivəsindən hadisəyə baxıldığında, ətraf qoruyucu yanaşma (müasir ətrafçılıq) ilə ekoloji hərəkatının ideoloji meylləri, siyasət tərzləri və ictimai mənşələri baxımından bir-birindən qəti xəttlərlə ayrıldığı görülməkdədir

Mühit mühafizəsində təbiət yalnız passiv bir yaşayış alanı, istifadə tərzlərinin nə olacağından asılı olmayaraq insan istifadəsi üçün daha faydalı olan xarici obyektlər və güclərdən ibarət olan bir yığın olaraq görülməkdədir. Ətraf mühitin təbii resursları, şəhər resursları və hətta insan resursları ilə məşğul olur. Ekoloji cəhətdən, radikal ekolojicəhətdən olduğu kimi, indiki cəmiyyət əsasında qurulan bir insanın təbiəti idarə etməsi lazım olduğunu anlamaq sorğulanmır. Əksinə, o, hakimiyyətinin yaratdığı təhlükəni azaltmaq üçün texnika inkişaf etdirərək, bu hakimiyyəti açmağa çalışır. Ekologiya isə, insanlığın, Galileci sadə fiziki-mexaniki xassələrə indirgenemeyecek qədər kompleks və

zəngin olan təbii dünyanın kendiliğindenliğine şüurlu bir hörmət göstərməsi lazım olduğufikirini müdafiə etməkdədir[4, s.5,6].

Nəticədə deyə bilərəm ki, ətraf mühiti qoruma - təbii mühəndislikdir. Ekoloji bir etikaya sahib olmadığından təbiət ilə insan arasında bir növ uyğunlaşması, biosferə hörməti, cəmiyyətlə təbiət arasında bütövlüyü gözlənilməz. Ətraf mühit, ictimai sağlamlığa ən az zərəri vermək, xammalların gələcək nəsillər üçün qorunmasını güdmək və bu yolla qaynaqların məhsuldar və qənaətli istifadə edilməsini təmin etmək məqsədini güdür.

Devalta görə, ətraf qoruyucu yanaşma, ən diqqətə çarpan su və hava Murdarlıqlarına nəzarət, sənayeləşmiş ölkələrdə ən qayda tanımaz əkinçilik tətbiqləri dəyişdirməyə, və oralarda hələ varlıqlarını davam etdirən bir neçə vəhşi bölgəni təsnif sahələr halına gətirərək qorumağa çalışır. Radikal ekolojist düşüncə isə, ümumi olaraq, yeni bir metafizikası, yəni bir epistemolojik və yeni bir kosmik yanında insan-kainat əlaqəsində yeni bir ətrafçı etika hədəfləməkdədir [6,s. 9].

Nəticədə ətraf mühit insanın davranışının əsasını təşkil edir, insanın təbiəti idarə etməsi lazım olduğunu anlayır, sorğu – sual etməz; əksinə, hökmranlığa səbəb olan təhlükəni azaltmaq üçün texnika inkişaf etdirərək bu hakimiyyətin açılmasını müşahidə etməklə hökmranlıq anlayışını sorğu-sual etməz.

Elm sahəsi olaraq ekologiya 1960-cı illərdən etibarən ilk dəfə ABŞ-da meydana çıxmışdır. Bu termini ilk olaraq Alman bioloqu Ernest Hekkel 1869-cu ildə istifadə etmişdir. Lakin, biologiyadan ayrılaraq müstəqil bir elm kimi formalaşması 1960-cı illərə təsadüf edir [5,s.4].

ABŞ-da 1900-cü illərin əvvəllərindən etibarən əsasən Orta-Qərb Universitetində insan ekologiyası (human ecology) fənni meydana çıxdı. Şəhər sosiologiyası praktikasının qurulmasında da vacib təsirləri olan “human ecology” fənni ətraf mühit düşüncəsinin inkişafında da əhəmiyyətli oldu. XX əsrin əvvəllərində yenidən İngiltərədə alim Patrik Geddes ətraf mühit fikri barəsində sistemli düşüncələr ifadə etməyə başladı. Ancaq, ekologiya hələ də biologiyaya bağlı olan alt sahə olaraq qalmışdı [9].

1960-cı illərdə Viskonsin ştatında (ABŞ) kənd təsərrüfatında dərmanlardan istifadənin zərərsiz canlıların da yox olmasına səbəb olması və “dixlofos” kimi dərmanların həşəratı məhv edən zaman eko-sistemdəki həyat zənciri baxımından əhəmiyətli olan digər canlıları da məhv etməsi faktının meydana çıxması ekoloji şüur nəzərindən bir dönüş nöqtəsi oldu Həmin illərdə Amerikalı bioloq-yazar Reyçıl Karson “The Silent Spring” (Səssiz Bahar) adlı bir kitab nəşr etdi. Ekoloji problemlərə ilk reaksiya kimi meydana çıxan və ekoloji məsələlərə diqqət çəkən bir əsəridir. Bu kitabında Karson yuyucu vasitələrin (deterjan) birbaşa və dolayı yollarla içməli suya qarışdığını, müəyyən bir həyat zənciri daxilindəki bütün canlıların həyatlarını təhdid edən səviyyədə olduğunu yazdı[7].

Bu illər eyni zamanda həm ekoloji müxalifətin formalaşdığı illər idi. Roma Klubunun “İnkişafın hədləri” adlı hesabatı 1970-ci illərin neft böhranına paralel olaraq populyarlaşdı. Həmin illərdə ard-arda Fritjof Kapra, E.Friz Şumaxer, İvan İlliç, Teodor Rozak, Seyid Hüseyin Nəsr, Çarlen Spretnak, Murrey Bukçin, Arn Nas, Rudolf Bahro, Andre Gorz, Barri Kommoner, Cudi Plant, Vandana Şiva, Fransua de Bonn kimi bir çox mütəfəkkirlər ekoloji böhrana əsaslanan araşdırmaları ilə ekologiya məsələsini fəlsəfi əsaslara qovuşdurdular [9].

Ekoloji düşüncənin hər gün daha da əhəmiyyət qazanması ilə birlikdə yeni təşkilatlar və hərəkatlar meydana gəlməyə başladı. Keçmiş və yeni cərəyanlar, bəzən bir şəxsin fikirləri ilə, bəzən də təşkilatlanma yolu ilə etimad qazandılar. Hamısının adı qeyd olunmayacaq qədər çox olan bu cərəyanların bəziləri aktuallığı səbəbindən müzakirə edilməyə layiqdirlər.

Əvvəlcə Dərin ekologiya ilə başlayaq. "Dərin Ekologiya" cərəyanı ekoloji düşüncənin əsas cərəyanlarından biridir. Əsası Arne Naes tərəfindən qoyulan bu cərəyanın əsas ideyası "insanın özünü ətraf mühitə yad kimi deyil, canlı və cansız hərşeyə bərabər tutması" kimi ifadə oluna bilər.

Dərin ekologiyanın ümumi fəlsəfəsi Qandi, Spinoza, Aldo Lepold, Corc Session, Conatan Porrit, Budizm, Daosizm, Maltusçuluq, Gestald Psixologiyası kimi mənbələrə əsaslanır. Dərin Ekologiya mənəvi qurtuluşla əlaqəli mövzulara toxunmaqdadır. Bunların içində yer alan Conatan Porrit dərin ekologiyanın mənəvi tərəfinin yadlaşmanın şərh edilməsində mühüm olduğunu qeyd edir. Onun fikrincə, insanlar dünyanın onların evi olduğu düşüncəsindən uzaqlaşıblar [9].

Porritə görə, dərin ekologiyanın əsas məqsədi öz mənasını itirmiş dünyaya məna qazandırmaqdır. Çünki, ekoloji dünya görüşünün tərkibində böyük ölçüdə mistisizm mövcuddur.Ona görə də, mistik baxışların ortaq nöqtəsi olaraq varlıq, eyni həqiqətin fərqli təzahürləri olmaqla birlikdə, özünün də tək olduğu təsirini formalaşdırmaqdadır. Ekologiyada da, ekosistemdəki kimi müxtəlif varlıqlar eyni enerjinin dəyişik formaları olaraq qəbul edilir. İkinci tərəfdən, panteist mistik fikirlərdə, fövqəltəbii bir tanrı olmadığından, tanrı ya da müqəddəs güc təbiətlə iç-içə olduğundan, təbii və fövqəltəbii, müqəddəs və müqəddəs olmayanın fərqləndirməsinə də ehtiyac yoxdur. Belə bir fərqləndirmə olmadıqda bütün varlıqlar müqəddəsləşir[4,s. 40].

Dərin ekoloqlardan başqa ekologiya sistemində marksistlərin mövqeyi daha da qarışıqdır. Marksizmin kökündə əmək-sərmayə ziddiyəti və sinif toqquşması olan klassik mirası inkişaf və sənaye cəmiyyətini məntiqli qəbul edir. Bu səbəbdən də ətraf mühit böhranının başa düşülməsində uzun müddət klassik nəzəri miras əngəlləyici rol oynamışdır.

Karl Marks və Fridrix Engels yaşadıqları dövrdə əlbəttə ki, ekoloq olmasalar da bunu onlardan gözləmək də absurddur. Kapitalist inkişaf səbəbindən meydana gələn çirklənmə, neqativ dəyişikliklər və təbii ehtiyatların tükənməsi kimi məsələlər o dövrdə əsas problemlər deyildi. Dialektikanın təbiət-insan qarşıdurması əsasında duran Hegelin məntiqi marksizmidə eyni formada qəbul etmişdir. Bu baxımdan ictimai dünya tarixi Hegelin başa düşdüyü formada insanın özünü təbiətdən ayırma və ikinci bir təbiət qurmaq tarixi olaraq qavranıldı. Təbiət və insan arasındakı ziddiyət və münaqişə fundamental xarakter daşıyırdı. Kapitalizm ilə birlikdə təbiət bir qaynaq və mülkiyyət mövzusuna çevrildi[10].

Eko-feminist hərəkat tərəfdarları başqa bir tənqidi yanaşma xətti irəli sürmüşdür. Onların fikrincə tarixdə qadının rolu başa düşülməsə ekoloji preoblemlər də başa düşülməyəcək. Tarixi olaraq baxdığımız zaman qadınla təbiət arasındakı əlaqənin nə qədər qüvvətli olduğunu görərik. Təbiətin qurtuluşu ilə qadının azadlığı arasında ilahi bir sinxronlaşma vardır. Feminizm anlayışının ilk olaraq dilə gətirən Ütopist filosof Şarl Forye, Kristina de Pizan, Mari Guze, Mari Uolstonkraft, Judi Plant, Vandana Şiva, Fransua de Bonn kimi fərqli sivilizasiya və bölgələrdən nəzəriyyəçilər bu müzakirəyə rəhbərlik etmişdilər [9].

Tarix boyunca kişilər ağıl və sivilizasiya ilə, qadınlar isə təbiətlə vəhdət təşkil etmişdir. Ağlın sivilizasiya və təbiət üzərindəki üstünlüyü ilə kişinin qadın üzərindəki üstünlüyünün eyni olduğu düşünülmüşdür. Kişinin rəhbər olduğu sahə insan azadlığının və hərəkətlərinin idarə edildiyi ictimai və siyasi sahə olduğu halda, qadınlar məişət və məcburi sahələrə daha doğrusu evə təhkim edilmişdir. İnsanlar qadının üstün olduğu sahələrdə doğulub boya-başa çatsa da, yetişkinliyini kişinin üstün olduğu sahələrdə isbat edir. Qadın və təbiət arasındakı vəhdət modelləri bəzən təqdirəlayiq görülsə də, bəzən təhqiredici mənalarda işlədilir[10].

Bir digər güclü cərəyan olan eko-ənənəvi və eko-mistisk hərəkatlar ətraf mühit böhranı ilə əxlaqi dəyişiklik arasında birbaşa əlaqə qururlar. Ətraf mühit əxlaqının dəyişilməsi müqəddəsə qarşı hörmətsizliyin artması ilə yaxından əlaqəlidir. Təbiətin müqəddəsləşdirilmədiyi cəmiyyətlərdə ətraf mühitə qarşı hörmətsizliyin artması praktiki yox, metafizik bir problemdir. Bu düşüncəyə malik bir çox nəzəriyyəçiyə görə, orta miqyaslı texnologiyanın yayılması ağır sənayenin ətraf mühitə verdiyi zərəri azaldacaqdır. (Friz Şumaxer-Kiçik olan gözəldir). Şarlen Spretnak, Frijof Kapra, Teodor Rozak, Seyyid Hüseyin Nasr kimi fərqli dinlərdən olan düşüncə adamları bu sahədə bir çox məqalələr yazmışlar [10].

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov Q.Ş. Sosial ekologiya. Elmi red.: Ə. B. Məmmədov, F. Ə.Mustafayev. Bakı: Radius, 2015. - 670 s.
2. Tamkoç, G. (1994). “Derin Ekolojinin Genel Çizgileri”, Birikim, Sayı: 57-58, Ocak-Şubat, s.87-91, makale
3. Şahin, Ümit, “Ekolojizmi Çevrecilikten Ayırmak,” Üç Ekoloji, Sayı 1, Güz 2003. Makale
4. Ünal, Feyzullah.(2015). "Toplumsal Ekoloji." Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,1-10
5. Yardımcı Sanem (2006): İnsan –Doğa İlişkisi Ekseninde Derin Ekoloji Ve Toplumsal Ekoloji Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi
6. Sezer, Yılmaz “Ekoloji Felsefe ve Politika” Teori ve Politika, Temmuz Eylül 2003, makale
7. Aygün Banu ve Mutlu Ahmet. "Ekolojik Toplumun Organik Toplumla İlişkisi Üzerine." Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2006, sayı 1.
8. http://alimarli.blogspot.com/2012/03/ekoloji-dusuncesi-nedir.html :Alim Arlı, Ekoloji Düşüncesi Nedir?, 17 Mart 2012 Cumartesi
9. ://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/4029_97527_1655.pdf: Dr. Ahmet Mutlu, Ekoloji Akımları
10. https://personel.omu.edu.tr/docs/ders_dokumanlari/4029_65397_1655.pdf Doç. Dr. Ahmet Mutlu, Ekoloji Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Фарук Курт

Философская сущность и содержание социально-экологических проблем

Резюме

Социально-экологические проблемы – являются опасностью, которая угрожает жизни на Земле. В этом исследовании изученны различные теории социальной экологии. Было установлено, что сегодня мир перетерпевает не только природный,

но и социальный кризис. Поэтому изучение экологических, экономических и политических проблем являются актуальным вопросом современности.

Ключевые слова: экология, окружающая среда, человек, природа, кризис.

Faruk Kurt

Philosophical essence and social - environmental issuesSummary

Socio-environmental problems are the greatest danger that threatens life on Earth. In this study, we studied various thoughts and opinions on this subject and the essence of the problem of social ecology. It was found that the crisis in the world is not a natural, but a social crisis. Therefore, in order to understand today's environmental, economic or political problems, we must study the social causes of these problems.

Keywords: environment, human, nature, crisis.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 28.10.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 07.11.2018Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 11.11.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: dosent Xaləddin SofiyevADMİU-nun Elmi Şurasının 22 dekabr 2018-ci il, 04 saylı qərarı ilə çap olunur